



Diyih (Atonement) and Arsh (Redress) of a Child's Broken Nose



Reza Poorsedghi.

Researcher of jurisprudence studies, Forensic Medicine Center and PhD student of jurisprudence and fundamentals of law at Qom University (Corresponding author)

Email: rezapoorsedghi@gmail.com

Dr. Seyyed Youssef Alavi Vosoogi, Assistant Professor of Qom University

Abstract

Fracture of the nasal bone is one of the most common cases of fracture stated in jurisprudence books. It seems that the nose is absolutely considered as a single bone in jurisprudence books and the cost of its fracture is determined according to this concept. This is despite the fact that the child's nasal bone is not completely connected and is considered as a group of multiple bones from the medical and customary point of view.

The present article employs a critical-analytical method to analyze whether it is considered one fracture or two fractures if a fracture similar to an adult's fracture happens to a child's nose and leads to the breaking of two bones close to each other. A lack of related tradition in the issue of nasal bone fracture has complicated the investigation of this issue

The research shows that among the evidences presented for the equality of nasal bone fractures in children and adults, there is enough evidence to prove equality. The most important reason that can be provided for the equality of the Diyih is referring to the application of similar traditions in other bones of the child, which have a similar situation. The application of the words of the jurists in expressing the ruling on the issue of Diyih for fracture also supports such a conclusion.

Key words: fracture, bone, child's nose, Diyih and Arsh.





HomePage: https://jfiqh.um.ac.ir/	سال ۵۵ - شماره ۲ - شماره پیاپی ۱۳۳ - تابستان ۱۴۰۲، ص ۶۹ - ۵۳	
شاپا الکترونیکی ۲۵۳۸-۳۸۹۲	شاپا چاپی ۲۰۰۸-۹۱۳۹	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۵	تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۲۲	تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۶/۰۷
DOI: https://doi.org/10.22067/jfiqh.2022.72008.1166	نوع مقاله: پژوهشی	

دیه و ارش شکستگی بینی کودک

رضا پورصدقی (نویسنده مسئول)

پژوهشگر مرکز مطالعات فقهی پزشکی قانونی و دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق دانشگاه قم

Email: rezaporsedghi@gmail.com

دکتر سید یوسف علوی وثوقی

استادیار دانشگاه قم

چکیده

شکستگی استخوان بینی از موارد شایع شکستگی است که در کتب فقهی، حکم آن بیان شده است. به نظر می‌رسد بینی در کتب فقهی به طور مطلق، استخوانی واحد محسوب شده و دیه شکستگی آن نیز طبق چنین انگاره‌ای تعیین شده است و این در حالی است که استخوان بینی کودک کاملاً به هم متصل نیست و از منظر پزشکی و عرف، استخوان متعدد به شمار می‌رود. در این نوشتار به روش تحلیلی انتقادی این سؤال بررسی می‌شود که اگر شکستگی مشابه بزرگسالی که منجر به شکل‌گیری یک شکستگی است، در بینی کودک منجر به شکستن دو استخوان نزدیک به هم شود، یک شکستگی به شمار می‌رود یا دو شکستگی؟ نبود روایت در مسئله شکستگی استخوان بینی، بررسی این مسئله را با پیچیدگی مواجه کرده است. نتیجه جستار حاضر نشان می‌دهد که از میان ادله ارائه شده برای برابری دیه شکستگی استخوان بینی کودکان و بزرگسالان، دلیل کافی برای اثبات برابری وجود دارد. مهم‌ترین دلیلی که برای برابری دیه می‌توان اقامه کرد، مراجعه به اطلاق روایات مشابه در استخوان‌های دیگر کودک است که وضعیتی مشابه دارد و اطلاق کلام فقها در بیان حکم مسئله دیه شکستگی نیز مؤید چنین نتیجه‌ای است.

واژگان کلیدی: شکستگی، استخوان، بینی کودک، دیه و ارش.

مقدمه

پیشرفت علم در ناحیه پزشکی، راه‌های جدیدی برای درمان سریع و بهتر با کم‌ترین آسیب ارائه می‌کند و از سوی دیگر، سؤالات جدیدی را راجع به موضوعات پزشکی از نظر حقوقی و فقهی ایجاد می‌کند که مستلزم کار پژوهشی مستمر و پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها از سوی کارشناسان فقهی و حقوقی است. از نتایج پیشرفت پزشکی، درک تفاوت بین آناتومی بزرگسالان با کودکان است؛ داده‌های پزشکی نشان می‌دهد در بدو تولد، اسکلت نوزاد هنوز در حال شکل‌گیری است. درحقیقت، استخوان‌ها تا بزرگسالی و حدود ۲۰ سالگی به رشد کامل خود نمی‌رسند. نوزادان با بیش از ۲۷۵ استخوان متولد می‌شوند، اما بزرگسالان فقط ۲۰۶ استخوان دارند. این تفاوت به این دلیل است که بسیاری از استخوان‌های نوزاد در سال‌های مهم رشد با یکدیگر جوش می‌خورند.^۱ استخوان‌های کودک از زمان تولد و قبل از آن در معرض شکل‌گیری و رشد سریع است و استخوان‌های درشت مانند جمجمه^۲ و همچنین استخوان‌های ساق از پیوستگی برخوردار نیستند و این استخوان‌ها از چند استخوان شکل گرفته و با بافت هم‌بندی به یکدیگر متصل‌اند. به مرور زمان استخوان‌ها رشد می‌کنند و به هم نزدیکتر می‌شوند و درانت‌ها پس از مدتی به همدیگر متصل و استخوان واحدی را شکل می‌دهند؛ برای مثال، استخوان جمجمه در حدود ۲۱ تا ۲۲ ماهگی به هم متصل و استخوان واحدی را تشکیل می‌دهد. البته شاید تا سال‌ها این استخوان‌ها کامل به هم متصل نباشند و امکان جداسازی وجود داشته باشد.^۳

از سویی دیگر، شکستگی استخوان از جمله مسائل مبتلابه‌ای است که جامعه همیشه نیازمند نتایج پژوهش‌های پزشکی و فقهی و حقوقی مربوط به آن است؛ از این جمله، شکستگی بینی است که از نظر فقهی بحث‌های زیادی راجع به آن شکل گرفته و دیه و ارش آن تعیین شده است. ولی علم پزشکی امروز راجع به همین مسئله ساده نیز سؤالات جدیدی را شکل داده است که علاوه بر پیشرفت علم پزشکی، ناشی از دقت‌های کارشناسان پزشکی قانونی است. از سؤالات مهمی که در این خصوص وجود دارد دیه و ارش شکستگی استخوان بینی کودک است. این پرسش ناشی از ناپیوستگی استخوان بینی کودک است؛ چراکه استخوان بینی در زمان کودکی از چند استخوان ناپیوسته تشکیل می‌شود و شکستگی آن ممکن است منجر به شکستگی چند استخوان مستقل شود. حال جای این پرسش است که آیا شکستن استخوان بینی در کودک که مصادف با شکستگی چند استخوان است موضوع چند دیه است یا با توجه به اینکه در بزرگسالی

1. madarsho.com/article/fetal-development-bones.

۲. نگهدار، آناتومی استخوان و مفاصل، ۳۱۸.

3. entokey.com/pediatric-rhinology-developmental-aspects-and-surgery.

این استخوان‌ها پیوسته و استخوان واحدی را تشکیل خواهند داد، باید مجموع آن‌ها یک استخوان محسوب شود؟ به عبارت دیگر، از دیدگاه شرع مقدس استخوان بینی به صورت مطلق، یک استخوان به شمار می‌رود یا راجع به واحد بودن یا نبودن آن ساکت است؟ این پرسش بر مبنای ماده ۵۶۹ قانون مجازات اسلامی که برای شکستگی استخوان در فرض بهبود، دیه مشخص (یک‌دهم دیه کامل) تعیین کرده است، شکل می‌گیرد.

بحث شکستگی استخوان در کتب دیات مطرح شده و راجع به دیه شکستگی استخوان بینی نیز سخن به میان است. آنچه که از شکستگی استخوان بینی بیان شده است درباره مقدار دیه در فروع مختلف شکستگی، اعم از فساد و بهبود و عدم بهبود است،^۱ ولی راجع به دیه شکستگی استخوان بینی کودک تاکنون اظهارنظری نشده است. در میان مقالات نیز هیچ اثری راجع به این موضوع وجود ندارد. مبتلا به بودن مسئله از یک سو و نبود اثر در این موضوع از سوی دیگر بر ضرورت مطالعه حاضر افزوده است. نوشتار حاضر از منابع کتابخانه‌ای به روش تحلیلی انتقادی، این موضوع را بررسی می‌کند. مفهوم‌شناسی و موضوع‌شناسی و بررسی ادله فقهی و حقوقی، مسئله ساختار کلی این نوشتار را تشکیل می‌دهد.

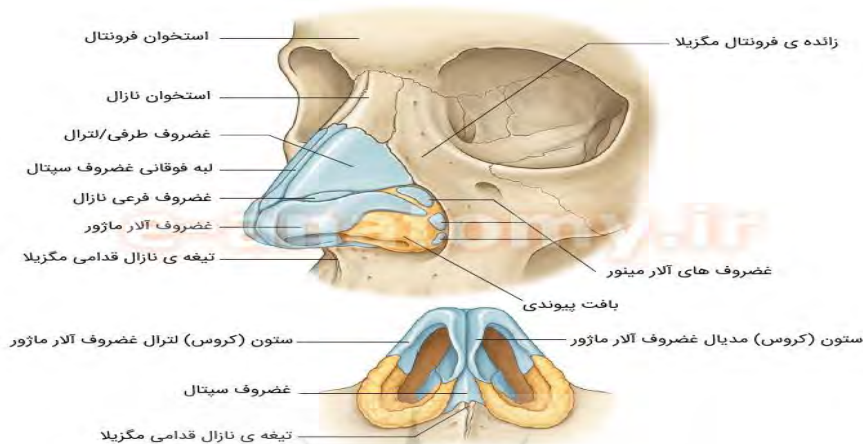
۱. بینی کودک

در هجم بینی چهار استخوان دخیل اند. دو استخوان که روی بینی را پوشش می‌دهند (استخوان‌های نازال) و دو استخوان که از دو طرف صورت به سمت بالای بینی کشیده شده‌اند (زائده فرونتال مگزیلا) و انت‌های استخوان تیغه میانی (سپتال).^۲ استخوان‌های بینی به صورت فیبری با استخوان‌های پیشانی و فک بالا متصل می‌شوند و توسط غضروف‌های جانبی فوقانی حمایت می‌شوند.^۳ استخوان‌های بینی دو نیمه مستطیل هستند که به هم می‌رسند و پل بینی شما را تشکیل می‌دهند. بخیه نازو فرونتال که مفصلی فیبری سفت و سخت است که دو نیمه استخوان‌های بینی را به هم متصل می‌کند، ضخیم‌ترین قسمت بینی را تشکیل می‌دهد.^۴

۱. نک: حلی، ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد، ۶۸۹/۴؛ علامه حلی، ارشاد الأذهان إلى أحكام الإیمان، ۲۳۷/۲؛ علامه حلی، تبصرة المتعلمین فی أحكام الدین، ۲۰۱؛ شهید اول، غایة المراد فی شرح نکت الإرشاد، ۵۲۶/۴.
۲. الهی، استخوان‌شناسی به همراه مفاصل، ۴۲۵.

3. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3199823>.

4. www.verywellhealth.com/nasal-bone-anatomy-4588034.



در تصویر فوق می توان استخوان های بینی را مشاهده کرد.

آناتومی اسکلت بینی در نوزادان و بزرگسالان یکسان نیست.^۱ اسکلت بینی در نوزادان غضروفی است و از پرموردیوم غضروفی قاعده جمجمه امتداد می یابد. رشد تیغه بینی سبب می شود که پل غضروفی بینی در موقعیت خود قرار گیرد و بازسازی استخوانی موقعیت های نهایی استخوان های بینی را دیکته می کند. کلاهیک استخوانی که توسط استخوان های بینی تشکیل می شود، عمدتاً با رشد سپتوم غضروفی تکمیل می شود.^۲ در کودکان کوچک تر، استخوان های بینی در خط وسط توسط یک خط بخیه باز از هم جدا می شوند و استخوان های بینی به صورت جانبی با فرایندهای فرونتال فک بالا هم پوشانی دارند.^۳ استخوان های بینی در زمان کودکی از هم فاصله دارد و به واسطه بافت نرمی که بعدها به تیغه میانی تبدیل خواهد شد به یکدیگر متصل شده است.^۴

1. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC_3199823.

2. academic.oup.com/asj/article/35/3/242/201155.

3. Alcaraz, 1999, 175-84.

4. entokey.com/pediatric-rhinology-developmental-aspects-and-surgery.



در تصویر فوق این تیغه رؤیت شدنی است.^۱ همان‌گونه که اشاره شد طبق برخی از تحقیقات، اسکلت بینی کودکان به جای استخوان از غضروف تشکیل شده است و به میزان بیشتری با کاهش برآمدگی جلویی روبه‌رو می‌شود.^۲ این مسئله بر چالش فقهی مسئله می‌افزاید.

۲. انحاء شکستگی

برای شکستگی بینی شقوق مختلفی می‌توان تصور کرد که در قانون مجازات اشاره شده است:
۱. شکستگی، سبب فساد و از بین رفتن بینی شود؛^۲ شکستگی همراه با بهبودی؛^۳ شکستگی بدون بهبودی.^۳

۲. ۱. شکستگی موجب فساد و از بین رفتن بینی

در فرض اول، دیه کامل بر شکستگی تعلق می‌گیرد. چند دلیل بر این مدعا درخور ارائه است: اجماع، روایات، قاعده واحد و اثنان.^۴

۱. -citation-۲www. v erywellhealth. c om/nasal-bone-anatomy, 4588034.

۲. https://www.nbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC_6715549.

۳. ق. م. ا. ماده ۵۹۳.

۴. تبریزی، تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات، ۱۴۱.

أ. اجماع: برخی در این مسئله ادعای اجماع و عدم خلاف کرده‌اند.^۱

نقد دلیل اجماع: تعدی بودن این اجماع به دلیل مدرکی بودن احرازشدنی و قابل اتکا نیست.^۲

ب. روایات: راجع به دلیل روایات باید گفت: موضوع شکستگی بینی در روایات مصرح نیست، ولی

روایات قطع بینی برای فرض مذکور درخور استناد است. برای نمونه دو روایت را ذکر می‌کنیم.

۱. صحیحہ (تبریزی، ۱۳۹) حلبی از ابی‌عبداللہ (ع) قَالَ: «... فِي الْأَنْفِ إِذَا قُطِعَ الْمَارِنُ الدِّيَّةُ»؛ در

بینی هرگاه نرمه بینی قطع شود، دیه کامل ثابت است.^۳

۲. صحیحہ (تبریزی، ۱۳۹) عبداللہ بن سنان عن ابی‌عبداللہ (ع): «فِي الْأَنْفِ إِذَا اسْتُؤْصِلَ جَدْعُهُ

الدِّيَّةُ»؛ هرگاه بینی کنده شود دیه کامل ثابت است.^۴

نحوه استدلال به روایات در فرض اول به این بیان است که در روایات، قطع بینی و قطع نوک بینی

مشمول دیه کامل است؛ ولی قطع شدن دارای خصوصیت نیست و از بین رفتن بینی از طریق دیگر مانند

شکستن استخوان نیز می‌تواند مشمول این روایات باشد.^۵ به بیان دیگر، در فرضی که نوک بینی دیه کامل

دارد، به طریق اولویت، از بین رفتن کل بینی دیه کامل خواهد داشت.

ج. قاعدة اعضاى زوج و فرد: قاعدة اعضاى زوج و فرد برگرفته از روایت هشام بن سالم است؛

صحیحہ^۶ هشام بن سالم قَالَ: «كُلُّ مَا كَانَ فِي الْإِنْسَانِ اثْنَانِ فَفِيهِمَا الدِّيَّةُ وَفِي أَحَدِهِمَا نِصْفُ الدِّيَّةِ وَ مَا كَانَ

وَاحِدًا فَفِيهِ الدِّيَّةُ»؛ هر عضوی که در انسان زوج است، در آن دو دیه کامل و در یکی از آن دو، نصف دیه

است و هر عضوی که در انسان واحد است، یک دیه کامل ثابت است.^۷ این روایت اطلاق دارد و شامل هر

عضو فردی می‌شود و اطلاق آن شامل از بین بردن کامل بینی می‌شود.^۸

برخی، ادله موجود را برای اثبات این دیدگاه کافی ندانسته و نپذیرفته و قائل به ارش شده‌اند؛ چراکه

اجماع مذکور کاشف از قول معصوم نیست و دلیل دوم و سوم مربوط به قطع است نه شکستگی.^۹ ولی به

نظر می‌رسد استدلال دوم و سوم از راه الغای خصوصیت از بردن و همچنین قیاس اولویت دلالت کافی بر

۱. طوسی، المبسوط فی فقه الإمامیة، ۱۳۱۷؛ تبریزی، تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات، ۱۴۱.

۲. خویی، موسوعة الإمام الخویی، ۲۷۱/۱.

۳. کلینی، الکافی، ۳۱۱/۷.

۴. کلینی، الکافی، ۳۱۲/۷.

۵. تبریزی، تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات، ۱۴۱.

۶. تبریزی، تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات، ۱۳۹.

۷. طوسی، تهذیب الأحکام، ۲۵۸/۱۰.

۸. خویی، مبانی تکملة المنهاج، ۴۲؛ خویی، موسوعه، ۴۸۳.

۹. خویی، مبانی تکملة المنهاج، ۴۲؛ خویی، موسوعه، ۴۸۲.

این مدعا دارند.

۲.۲. شکستگی همراه با بهبودی

در فرضی که شکستگی بینی سبب از بین رفتن بینی نمی شود، دو حالت بهبودی و عدم بهبودی بر آن متصور است. در فرض بهبودی، دو نظر در بین فقها شکل گرفته است. دیدگاه مشهور، تعلق یکدهم دیه کامل در این فرض است. اولین فقیهی که چنین فتوایی ارائه کرده است شیخ مفید در کتاب مقنعه است. وی، بدون ارائه هیچ مستندی این دیدگاه را برگزیده^۱ و بسیاری از فقهای دیگر نیز از وی تبعیت کرده اند، بدون اینکه مستندی برای آن ارائه کنند.^۲ محقق اردبیلی اذعان می کند که برای چنین دیدگاهی دلیلی نیافته است.^۳ صاحب جواهر چون به مظان خود این دیدگاه مستند به روایت ظریف است، بر محقق اردبیلی خرده می گیرد و می نویسد: «فوسوسة بعض الأفاضل فی دلیل الحكم المزبور حینئذ فی غیر محله».^۴ در روایت ظریف، دیه شکستگی ستون فقرات در فرض بهبودی یکدهم دیه کامل است^۵ و به نظر صاحب جواهر در همه شکستگی های اعضای دارای دیه کامل این حکم جاری است.^۶ چنین انگاره ای از سوی بعضی از بزرگان عرصه فقهت نقد شده است، مبنی بر اینکه چگونه می توان از حکمی راجع به شکستگی ستون فقرات، قاعده کلی برای موارد دیگر استنباط کرد، بدون اینکه قرینه ای در روایت بر وجود چنین قاعده ای وجود داشته باشد.^۷

دیدگاه دوم که از سوی منتقدان دیدگاه اول ارائه شده است، رجوع به ارش و حکومت در مسئله است.^۸ احتمال دیگر در مسئله این است که شکستگی استخوان بینی جزو شکستگی سر و صورت محسوب شود و در نتیجه موضوع هاشمه تحقق یابد. بعید نیست این احتمال به واقع نزدیک تر باشد؛ زیرا اطلاق شکستگی استخوان در سر و صورت، شکستگی بینی را نیز شامل می شود و دلیلی بر خروج بینی از آن وجود ندارد.

۳.۲. شکستگی بدون بهبودی

شکستگی بدون بهبودی در فقه، موضوع ارش و حکومت است، البته ارشی بیش از یکدهم دیه کامل.^۱

۱. مفید، المقنعه، ۷۶۷.

۲. طوسی، النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، ۷۷۶؛ ابن حمزه، الوسيلة إلى نیل الفضيلة، ۴۴۷؛ شهید ثانی، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، ۴۰۸/۱۵.

۳. مقدس اردبیلی، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان، ۳۶۵/۱۴.

۴. صاحب جواهر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۱۹۲/۴۳.

۵. ابن بابویه، کتاب من لا یحضره الفقیه، ۸۷/۴.

۶. صاحب جواهر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۱۹۲/۴۳.

۷. موسوی خوانساری، جامع المدارک فی شرح مختصر النافع، ۲۲۲/۶؛ تبریزی، تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات، ۱۴۲.

۸. تبریزی، تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات، ۱۴۲.

احتمال مذکور (صدق هاشمه) در فرض قبل، در این فرض نیز مطرح است. بعید نیست مسئله محل گفت‌وگو طبق مبنای ارش جای طرح نداشته باشد؛ زیرا در این صورت تعدد استخوان یا نبود آن تأثیری در تعیین ارش ندارد.

۳. موضع قانون‌گذار در دیه شکستگی بینی

قانون‌گذار در فروض مختلف شکستگی بینی که در قسمت قبل به آن‌ها اشاره شد، حکم دیه و ارش را در ماده ۵۹۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ بیان کرده است که عبارت‌اند از: در فرض اول (شکستگی موجب فساد و از بین رفتن بینی شود) دیه کامل بر شکستگی تعلق می‌گیرد؛ فرض دوم (شکستگی همراه با بهبودی) موضوع یک‌دهم دیه کامل است؛ فرض سوم (شکستگی بدون بهبودی) موجب ارش است.

ظاهر قانون مذکور این است که تفاوتی بین سنین مختلف در این حکم وجود ندارد و شکستگی استخوان کودک، دیه برابر با بزرگسالی دارد. البته اینکه قانون‌گذار ملتفت به تفاوت استخوان بینی در سنین کودکی بوده است، بعید به نظر می‌رسد. در هر حال، ظاهر قانون در مقام بازگردن تکلیف شکستگی بینی و دارای اطلاق است.

۱.۳. تحلیل حقوقی

طبق ماده ۵۳۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، در تعدد جنایات، اصل بر تعدد دیات و عدم تداخل آن‌هاست، مگر مواردی که در قانون خلاف آن مقرر شده باشد. بر این اساس، به دلیل تعدد شکستگی در بینی کودک باید به دیه متعدد حکم شود و طبق ماده ۵۴۱ قانون مجازات اسلامی نیز هرگاه در اثر ضربه‌ای یا هر رفتار دیگر، آسیب‌های متعدد در اعضای بدن به وجود آید، در صورتی که هر یک از آن‌ها در اعضای مختلف باشد یا همه در عضوی باشد، ولی نوع هر آسیبی غیر از نوع دیگری باشد یا از نوعی باشد ولی در دو یا چند محل جداگانه از یک عضو باشد؛ هر آسیب دیه جداگانه دارد. اطلاق این ماده نیز شامل بینی کودک می‌شود؛ چراکه طبق فرض مسئله، ضربه و نوع آسیب واحد است؛ ولی به دلیل تعدد محل جنایت وارده، موضوع دیه متعدد است.

ماده ۵۹۳ قانون مجازات قابل استناد برای وحدت شکستگی در این مسئله نیست؛ چراکه این ماده درصدد بیان کلیت حکم شکستگی است. شاهد این مدعا این است که اگر شکستگی متعددی توسط دو

شخص بر یک بینی اتفاق بیافتد یا دو شکستگی جداگانه توسط شخص واحد بر بینی رخ دهد، با تمسک به ماده ۵۳۸ و ماده ۵۴۱ حکم به تعدد دیه مقرر در ماده ۵۹۳ خواهد شد و این به خوبی حاکی از این است که ماده ۵۹۳ درصدد بیان اصل دیه شکستگی بینی است و در مقام بیان وحدت و تعدد شکستگی نیست؛ بنابراین نمی‌توان به اطلاق ماده ۵۹۳ تمسک کرد و شکستگی بینی کودک را طبق این ماده دارای دیه واحد دانست و باتوجه به تعدد شکستگی ناشی از تعدد محل در بینی کودک، طبق ماده ۵۳۸ و ۵۴۱ حکم به دیه متعدد می‌شود.

۲.۳. تأسیس اصل

همان‌گونه در تحلیل حقوقی بیان شد قاعده کلی و اصل اولی برگرفته از فقه این است که در جنایات در قبال هر جنایت، مسئولیت جداگانه بر مرتکب وجود دارد. در کتب فقهی نیز به انحاء مختلف به این اصل اشاره شده است.^۱ بنابراین، در فرضی که جنایت وارده سبب ثبوت دیه باشد، به میزان و تعداد آسیب‌های وارده دیه ثابت خواهد بود. بنابراین، در فرضی که تعدد آسیب‌ها محرز شود، اصل بر تعدد دیات است. اصل دیگری به نام اصل عدم دیه مازاد در فرض شک نیز وجود دارد که با وجود اصل عدم تداخل نوبت به آن نمی‌رسد؛ زیرا اصل عدم دیه مازاد اصل عملی است، درحالی‌که اصل عدم تداخل برگرفته از ظواهر ادله و در واقع قاعده‌ای برگرفته از امارات است^۲ و با وجود اماره (دلیل) نوبت به اصل نمی‌رسد.

۴. دیدگاه‌های مختلف در شکستگی بینی کودک

دو احتمال در مسئله وجود دارد: ۱. دیه و ارش شکستگی بینی کودکان برابر با بزرگسالان است؛ ۲. شکستگی بینی کودک دارای دیه متفاوت از بزرگسالان است.

۴.۱. دیدگاه ثبوت دیه و ارش برابر با بزرگسالان

همان‌گونه که بیان شد دیدگاه اول در مسئله ثبوت دیه و ارش برابر با بزرگسالان است. استفتائی که از سوی دفتر مطالعات فقهی پزشکی قانونی در تاریخ ۱۴۰۰/۰۳/۳۰ از مراجع انجام شده است نشان می‌دهد این دیدگاه در میان فقهای معاصر دارای طرفداران بیشتری است^۳ که در ذیل تقریر و ادله نظریه ارائه می‌شود.

۱. نک: صیمری، غایة المرام فی شرح شرائع الإسلام، ۴/۴۶۴؛ مقدس اردبیلی، مجمع الفائدة والبرهان فی شرح إرشاد الأذهان، ۱۴/۳۶۲؛ صاحب‌جواهر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۳۱۱/۴۳.

۲. مراغی، العناوین الفقهیة، ۲۴۲/۱.

۳. صافی گلپایگانی، استفتاء شماره ۳۱۰؛ سبحانی تبریزی، استفتاء شماره ۱۳۴۹؛ شبیری زنجانی، استفتاء شماره ۱۵۳۶۵؛ علوی گرگانی، استفتاء شماره ۱۶۱۹۹.

تقریر نظریه: طبق این نظریه، تفاوتی میان بینی کودک و بزرگسالان نیست و اگرچه تعدد استخوان بینی در کودکی منجر به تعدد شکستگی است، ولی این تعدد شکستگی موضوع تعدد دیه و ارش نیست و اساساً وحدت ظاهری بینی در نگاه عرف با وحدت حکم همراه است. بنابراین، در کودکان طبق مبنای مشهور، شکستگی همراه با فساد، دیه کامل خواهد داشت و در فرض عدم فساد و همراه با بهبودی موضوع یک‌دهم دیه و در فرض عدم بهبودی موضوع ارش است. طبق دیدگاه‌های دیگری که در شکستگی بینی وجود دارد نیز همان دیه بزرگسالی به شکستگی بینی کودک تعلق خواهد گرفت.

ادله نظریه: چند دلیل برای نظریه واحد بودن دیه و ارش می‌توان اقامه کرد که در ادامه بررسی می‌شود.
دلیل اول؛ اجماع: بررسی فتاوی فقها در مسئله نشان می‌دهد همه فقها در مسئله شکستگی استخوان بینی به صورت مطلق حکم به دیه واحد کرده‌اند و اطلاق این فتاوا حاکی از عدم تفصیل بین کودک و بزرگسال در مسئله است. مبتلا به بودن مسئله از یک سو و عدم تفصیل فقها راجع به کودکی و بزرگسالی از سوی دیگر، اراده صاحبان فتاوا را در خصوص اطلاق نمایان تر می‌سازد.

دلیل دوم؛ اطلاق روایات دیه بینی: راجع به کودک و بزرگسال در روایات مربوط به دیه بینی هیچ تفصیلی داده نشده است. این روایات را مرور می‌کنیم.

۱. امام صادق (ع) می‌فرماید: بینی هرگاه قطع شود و در دو لب، دیه کامل است.^۱

۲. امام صادق (ع) می‌فرماید: بینی هرگاه کنده شود، دیه کامل ثابت است.^۲

۳. امام صادق (ع) می‌فرماید: هرگاه نرمی بینی قطع شود، دیه کامل ثابت است.^۳

۴. امام صادق (ع) می‌فرماید: بینی هرگاه قطع شود، دیه کامل ثابت است.^۴

۵. امام صادق (ع) می‌فرماید: هرگاه بینی از نرمی آن قطع شود، دیه کامل ثابت است.^۵

همان‌گونه که در این روایات مشهود است در هیچ روایاتی راجع به سن مجنی علیه و صغر و کبر وی در مسئله قطع و کنده شدن بینی، سؤال یا اشاره نشده است و این به خوبی حاکی از اطلاق حکم دیه واحد در همه افراد است.

دلیل سوم؛ ارتکاز متشرعان: ارتکاز متشرعه از ادله لبی استناد شده در فقه است.^۶ ارتکاز متشرعه

۱. الحلی عن أبي عبد الله (ع) قال: في الأنف إذا قطع المارن الدية وفي الشفتين الدية (كليني، الكافي، ۳۱۱/۷ تا ۳۱۲/۷).

۲. عبد الله بن سنان عن أبي عبد الله (ع) في الأنف إذا استؤصل جذعه الدية (كليني، الكافي، ۳۱۲/۷).

۳. زوزارة عن أبي عبد الله (ع) قال: وفي الأنف إذا قطع المارن الدية (كليني، الكافي، ۳۱۲/۷).

۴. سماعة عن أبي عبد الله (ع) وفي الأنف إذا قطع الدية كاملة (كليني، الكافي، ۳۱۲/۷).

۵. العلاء بن الفضل عن أبي عبد الله (ع) قال: إذا قطع الأنف من المارن ففيه الدية تامة (كليني، الكافي، ۳۱۲/۷).

۶. نک: حکیم، مستمسک العروة الوثقی، ۷/۴؛ خویی، موسوعة الإمام الخوئی، ۳۷/۲۱.

در صورتی که انسان را به صورت قطعی به نظر شرع مقدس برساند، ارتکازی که ناشی از انس با مسائل شریعت است و در شکل گیری آن، خود شرع دخیل است، از ادله استنباط حکم شرعی است. تردیدی نیست که در اذهان متشرعان و افرادی که آشنای با مسائل و احکام شرعی هستند، هیچ تفصیلی بین افراد در بحث شکستگی بینی از نظر سنی و... وجود ندارد و این نشان دهنده این است که در شریعت حکمی کلی برای همه افراد جعل شده است.

دلیل چهارم؛ اطلاق دلیل شکستگی ستون فقرات: صاحب جواهر حکم شکستگی استخوان بینی را مستنبط از قاعده ای می داند که در روایت ظریف بر شکستگی ستون فقرات تطبیق شده است^۱ و طبق قاعده مذکور هیچ تفاوتی بین سنین افراد و حتی تعدد استخوان نیست و حتی ممکن است گفته شود در صورتی که شکستگی متعدد باشد نیز دیه متعدد نیست.

دلیل پنجم؛ مقایسه با شکستگی استخوان های دیگر: باتوجه به این نکته که مسئله محل گفت وگو در استخوان های درشت دیگر کودک مانند استخوان ساق پا نیز وجود دارد و استخوان جمجمه در سنین کودکی و نوجوانی از استخوان های جدا از یکدیگر تشکیل شده و به مرور زمان به حالت پیوستگی می رسد، باین حال در خصوص شکستگی استخوان های دیگر در روایات هیچ تفصیلی بین کودکی و بزرگسالی افراد داده نشده است.^۲ بنابراین اطلاق روایات، شامل شکستگی در زمان کودکی نیز می شود و این به خوبی گویاست که معیار در شکستگی در استخوان های سر و صورت بزرگسالی است.

ممکن است این استدلال با این اشکال مواجه شود که مقایسه بین دو حکم، دو موضوع قیاس محسوب می شود و از نظر استنباطی صحیح نیست، ولی این اشکال وارد نیست؛ زیرا ادعای وجود خصوصیت خاص در استخوان های دیگر ادعای گزافی به نظر می رسد و بسیار بعید است که اطلاق حکم در استخوان های دیگر راجع به کودکی، دارای خصوصیت خاصی باشند؛ برای مثال، برابر بودن دیه در کودکی و بزرگسالی در استخوان ساق پا ناشی از خصوصیت خاصی باشد که بینی فاقد آن خصوصیت و ویژگی است. چنین احتمالی پذیرفتنی نیست و این اطمینان وجود دارد که از این نظر فرقی میان استخوان های مختلف نیست.

۱. صاحب جواهر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، ۱۹۲/۴۳.

۲. امام صادق (ع) راجع به جراحات وارده بر سر فرمودند: امیرالمؤمنین (ع) فرمود: رسول خدا (ص) در مأمومه به یک سوم دیه کامل حکم کرد و در منقله پانزده شتر و در موضعه پنج شتر و در دامیه یک شتر و در باضعه دو شتر و در متلاحمه سه شتر و در سمحاق چهار شتر (کلینی، الکافی، ۳۲۶/۷). روایات دیگری نیز قریب به این مضمون از معصومان صادر شده است که در باب دیات جراحات و شجاج اصول کافی ذکر شده است (کلینی، الکافی، ۳۲۶/۷).

در روایت ظریف چنین نقل شده است: در ساق هرگاه بشکند و بدون عیب بهبود یابد، یک پنجم دو پا؛ یعنی دو بیست دینار ثابت است (ابن بابویه، کتاب من لایحضره الفقیه، ۱۸۹/۴).

همان گونه که مشهود است در این روایات حکم در خصوص سنین مختلف مجنی علیه ثابت مطلق است و تفصیلی راجع به کودکی و بزرگسالی داده نشده است.

علاوه بر این، فقها تصریح کرده‌اند که احکام شکستگی سر و صورت یکی است که نشان‌دهنده عدم خصوصیت در سر است.^۱

دلیل ششم؛ اصل عدم تعلق دیه مازاد: به دلیل نبود ادله کافی، به صورت قطعی نمی‌توان راجع به وحدت یا تعدد دیه اظهار نظر کرد؛ بنابراین باید به اصل مراجعه شود و اصل بر عدم تعلق دیه مازاد است. بنابراین، باید استخوان بینی کودک در حکم استخوان واحد در نظر گرفته شود؛ زیرا اصل استصحاب عدم تعلق دیه مازاد مستلزم رد تعلق دیه مازاد بر یک دیه است. راجع به استدلال‌های مطرح شده برای اثبات برابری دیه و ارش شکستگی کودک و بزرگسالی نقدهایی وجود دارد که در ذیل به آن اشاره می‌شود.

نقد و بررسی استدلال اجماع: استدلال به چنین اجماعی بر فرض تحقق آن دارای ایراداتی است:

۱. این احتمال وجود دارد که نبود اطلاع کافی از موضوع گسسته بودن استخوان‌های بینی و مجموعه در کودک و نوجوان منجر به مغفول ماندن این مسئله و عدم ورود فقها به این مسئله باشد؛ چراکه در غیر این صورت، تذکر به این مسئله داده می‌شد. مسکوت بودن این مسئله به صورت مطلق در کتب فقهی، خود گویای این است که مسئله فاقد موضوع‌شناسی مناسبی در زمان سابق بوده است. حتی امروزه نیز با وجود گسترش اطلاعات پزشکی در جامعه، بسیاری از این مسئله ناآگاهند. این اشکال، تعدی بودن اجماع را مخدوش می‌سازد.

۲. با وجود روایات دیه انف نیز نمی‌توان به چنین اجماعی استناد کرد؛ زیرا به احتمال بسیار قوی مستند فتاوی فقها در مسئله روایات موجود در بینی (انف) و روایت ظریف بوده است. با وجود مدرکی بودن یا احتمال مدرکی بودن اجماع، تعدی بودن اجماع که ملاک اعتبار آن است از بین می‌رود.

بررسی استدلال به اطلاق روایات: همان‌گونه که قبلاً اشاره شد هیچ روایتی دال بر شکستگی استخوان بینی وجود ندارد و همه روایات موجود مربوط به قطع بینی است. بنابراین، اطلاق این روایات نمی‌تواند مستند مسئله قرار گیرد.

ممکن است این اشکال چنین پاسخ داده شود که مستند فقهی فتاوا بر شکستگی بینی همین روایات است، بنابراین راجع به فتاوی فقها از طریق رجوع به روایات اطلاق شکل می‌گیرد، در نتیجه به انضمام روایات و فتاوا می‌توان برداشت اطلاق از فتاوا کرد.

در پاسخ باید گفت: اولاً همان‌گونه که در بندهای بعدی اشاره خواهیم کرد، مستند دیگری برای چنین

فتوایی از قواعد وجود دارد، بنابراین نمی‌توان چنین مطلبی را به صورت قطعی به فقها نسبت داد؛ ثانیاً به صرف اینکه مستند فقها در مسئله شکستگی استخوان بینی روایات مربوط به قطع بینی است، دلیل کافی بر اطلاق‌گیری از این فتاوا نیست؛ زیرا اطلاق این روایات مربوط به قطع بینی است و این روایات راجع به شکستگی اطلاق ندارند، بنابراین چگونه می‌توان در فتاوا به دنبال اطلاق ناشی از روایات بود. به دیگر بیان، می‌توان گفت: نوک بینی راجع به افراد مختلف دارای تفاوت اساسی نیست و اطلاق روایات در خصوص قطع آن ناشی از خصوصیت نوک بینی است و نمی‌توان بدون دلیل معتبر، چنین اطلاقی را راجع به استخوان که در افراد صغیر و کبیر تفاوت اساسی دارد گسترش داد.

نقد استدلال به ارتکاز متشرعان: به نظر می‌رسد ارتکاز متشرعان در این مسئله ناشی از وجود فتاوای فقهاست و به اصطلاح مدرکی است. دلیل این ادعا این است که این مسئله در عین حالی که مبتلابه مردم است، در کلمات فقها مطرح شده است و بیشتر فقها راجع به آن اظهار نظر کرده‌اند. بنابراین آنچه که در ذهن مردم وجود دارد مطمئناً ناشی از همین فتاوا و کلمات بزرگان فقهی است یا لاقلاً احتمال مدرکی بودن در آن وجود دارد، در نتیجه نمی‌توان به صورت جزئی آن را ارتکازی تعبیدی دانست و همان‌طور که در بحث اجماع از سوی برخی از فقها تصریح شده است، اجماع غیرتعبیدی حجت نیست^۱ و ملاک اعتبار اجماع و ارتکاز متشرعان، واحد است. به تعبیر دقیق‌تر، اجماع کاشف از ارتکاز متشرعه است، در نتیجه ملاک اجماع به ارتکاز متشرعه است.

نقد استدلال به روایت ظریف: در خصوص این استدلال دو گونه اشکال مطرح است؛ یک اشکال به اصل مبنایی که صاحب‌جواهر برگزیده و اشکال دیگر، براساس صحت چنین مبنایی؛ چراکه اولاً، همان‌گونه که قبلاً اشاره شد استدلال به روایت ظریف در این مسئله محل تردید برخی از بزرگان فقه قرار گرفته و حق این است که اشکال وارد است و نمی‌توان از روایت ظریف برداشت یک قاعده کرد و ثانیاً، بنا بر پذیرش چنین قاعده‌ای همچنان استدلال به آن در این مسئله خالی از وجه است؛ زیرا این قاعده درصدد بیان این نکته است که در اعضای فردی که دیه کامل دارند شکستگی همراه با بهبودی دارای یک‌دهم دیه کامل است. بنابراین، درصدد بیان تعدد استخوان یا تعدد شکستگی نیست و اطلاق‌گیری در فرضی که دلیل در مقام بیان نیست ممکن نخواهد بود.

نقد اصل عدم: رجوع به دلیل اصل در فرضی است که هیچ دلیلی از ادله اجتهادی برای اثبات مدعا وجود نداشته باشد. بنابراین باید ادله اجتهادی طرفین بررسی شود و در صورت فقدان دلیل معتبر می‌توان به

این دلیل تمسک کرد. بله، اگر دیدگاه عدم تعدد دیه پذیرفته شود، این اصل می‌تواند به صورت مؤید در نظر گرفته شود.

۲.۴. ثبوت دیه و ارش مستقل از بزرگسالان

دیدگاه دوم در مسئله مستقل بودن دیه و ارش کودکی در فرضی است که شکستگی در دو استخوان کودک پدید آمده باشد که در این صورت باید شکستگی استخوان بینی کودک مستقل از شکستگی بزرگسالی دیده شود.^۱ تقریر نظریه و ادله آن در ادامه ذکر می‌شود.

تقریر نظریه: طبق این نظریه، شکستگی بینی کودک و بزرگسالان لزوماً دارای دیه و ارش واحد نیست و تعدد استخوان بینی در کودک در صورتی که منجر به تعدد شکستگی شود، این تعدد شکستگی موضوع تعدد دیه و ارش است. بنابراین، در صورت شکستگی دو استخوان بینی، دیه متعدد ثابت است؛ در نتیجه کودکان طبق مبنای مشهور شکستگی همراه با فساد، دیه کامل خواهد داشت و در فرض عدم فساد و همراه با بهبودی موضوع دو دهم دیه در فرض شکستگی دو استخوان بینی و یک دهم در فرض شکستگی یک استخوان و در فرض عدم بهبودی موضوع ارش است.

ادله نظریه: نظریه فوق طبق قاعده اصلی شکستگی و اصل عدم تداخل توجیه‌شدنی است.

قاعده عدم تداخل: اولین دلیل و شاید اهم ادله برای اثبات تعدد دیه، رجوع به قواعد کلی شکستگی و عدم تداخل دیات است. انصراف ادله و فتاوا به فرد متعارف از هر عنوان سبب شکل‌گیری این انگاره می‌شود که در فتاوا به حکم شکستگی بینی کودک اشاره نشده است. دلیل انصراف این است که عنوانی که در روایات یا فتاوا موضوع حکم شرعی قرار داده می‌شود، افراد متعارف آن موضوع مورد قصد گوینده است و از آنجا که بینی افراد بزرگسال، بینی متعارف محسوب می‌شود؛ در نتیجه دیه بیان شده برای شکستگی بینی، منصرف به زمان بزرگسالی است؛ لذا باید راجع به شکستگی استخوان بینی کودک رجوع به قواعد کلی شکستگی شود و چون فرض بر تعدد استخوان و در نتیجه تعدد شکستگی است و از طرفی اصل بر عدم تداخل دیات است، در نتیجه طبق ماده ۵۹۳ که برای شکستگی بینی همراه بهبود یک دهم دیه کامل در نظر گرفته شده، برای شکستگی هر استخوان بینی کودک دیه مستقل تعلق می‌گیرد.

نقد استدلال به قاعده کلی: رجوع به قاعده کلی شکستگی در فرضی که دلیل معتبر و خاصی برای اثبات دیه یا عدم دیه وجود ندارد منطبق بر ضوابط استنباط است، ولی با توجه به برخی از ادله ارائه شده برای برابری دیه و ارش شکستگی بینی کودکان و بزرگسالان که از جمله آن‌ها اطلاق روایی است، نوبت به قاعده

کلی شکستگی و اصل عدم تداخل نمی‌رسد.

نتیجه‌گیری

در این نوشتار، شکستگی بینی کودک در انحاء مختلف شکستگی که همراه با فساد و بهبودی و عدم بهبودی است بررسی فقهی شد. دو نظریه کلی برای شکستگی بینی کودک که دارای استخوان بینی جدا می‌باشند وجود دارد: طبق یک نظریه، شکستگی بینی کودک همانند شکستگی بینی بزرگسالان و در نتیجه دارای دیه و ارش واحد است و طبق نظریه دیگر، شکستگی بینی کودک به دلیل تعدد استخوان و در نتیجه تعدد شکستگی، دارای دیه دوچندان نسبت به شکستگی بزرگسالان خواهد بود.

مطالعه ادله و مستندات موضوع شکستگی بینی کودک نشان می‌دهد از میان ادله متنوعی که برای عدم تعدد دیه ارائه شده است، یک دلیل قابلیت بیشتری برای استناد دارد: مقایسه استخوان‌های دیگری که همانند استخوان بینی، بین کودکی و بزرگسالی متفاوت است و روایات، فرقی میان کودکی و بزرگسالی در دیه شکستگی آن‌ها مطرح نکرده و اطلاق دارند. با نبودن احتمال خصوصیت در بینی کودک به لحاظ کودکی و بزرگسالی به نسبت استخوان‌های مذکور این اطمینان شکل می‌گیرد که در استخوان بینی نیز همانند استخوان‌های دیگر تفاوتی بین کودکی و بزرگسالی نیست، این حکم موافق اصل عدم تعلق دیه مازاد است. اطلاق کلمات فقها در بیان دیه شکستگی بینی نیز مؤیدی است بر برداشت مذکور از روایات.

منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی. کتاب من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی. چاپ دوم، ۱۴۱۳ق.
- ابن حمزه، محمد بن علی. الوسيلة إلى نيل الفضيلة. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی (ره). ۱۴۰۸ق.
- الهی، بهرام. استخوان شناسی به همراه مفاصل. تهران: جیحون. چاپ بیست و دوم، ۱۳۸۸.
- تبریزی، جواد. تنقیح مبانی الأحکام: کتاب الدیات. قم: دار الصدیقة الشهیدة (س). ۱۴۲۸ق.
- حکیم، محسن. مستمسک العروة الوثقی. قم: دار التفسیر. ۱۴۱۶ق.
- حلی، محمد بن حسن. ایضاح الفوائد فی شرح مشکلات القواعد. قم: اسماعیلیان. چاپ اول، ۱۳۸۷ق.
- حسینی مراغی، عبدالفتاح بن علی. العناوین الفقهیة. قم: دفتر انتشارات اسلامی. چاپ اول، ۱۴۱۷ق.
- خویی، ابوالقاسم. مبانی تکملة المنهاج. قم: مؤسسه احیاء آثار امام خویی (ره). ۱۴۲۲ق.
- _____ . موسوعة الإمام الخویی. قم: مؤسسه احیاء آثار امام خویی (ره). ۱۴۱۸ق.
- شهید اول، محمد بن مکی. غایة المراد فی شرح نکت الإرشاد. قم: دفتر تبلیغات اسلامی. ۱۴۱۴ق.

پورصدقی، علوی وثوقی؛ دیه و ارش شکستگی بینی کودک/۶۹

شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية. محشى: كلانتر. قم: کتاب فروشی داوری. ۱۴۱۰ق.

_____ . مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام. قم: مؤسسه معارف اسلامي. ۱۴۱۳ق.
صاحب‌جواهر، محمدحسن بن باقر. جواهر الكلام في شرح شرائع الإسلام. بيروت: دار إحياء التراث العربي. چاپ هفتم، ۱۴۰۴ق.

صيمري، مفلح بن حسن. غاية المرام في شرح شرائع الإسلام. بيروت: دار الهادي. چاپ اول، ۱۴۲۰ق.
طوسي، محمدبن حسن. المبسوط في فقه الإمامية. تهران: مرتضوى. چاپ سوم، ۱۳۸۷ق.

_____ . النهاية في مجرد الفقه و الفتاوى. بيروت: دار الكتاب العربي. چاپ دوم، ۱۴۰۰ق.
_____ . تهذيب الأحكام. تهران: دار الكتب الإسلامية. چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

علامه حلي، حسن بن يوسف. تبصرة المتعلمين في احكام الدين. تهران: مؤسسه چاپ و نشر. ۱۴۱۱ق.
_____ . ارشاد الأذهان الى احكام الإيمان، قم: دفتر انتشارات اسلامي. چاپ اول، ۱۴۱۰ق.

قانون مجازات اسلامي. مصوب ۱۳۹۲.
كليني، محمدبن يعقوب. الكافي. تهران: دار الكتب الإسلامية. چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

مفيد، محمدبن محمد. المقتعة. قم: كنز جهراني هزاره شيخ مفيد. ۱۴۱۳ق.
مقدس اردبيلي، احمدبن محمد. مجمع الفائدة و البرهان في شرح ارشاد الأذهان. قم: دفتر انتشارات اسلامي. ۱۴۰۳ق.

موسوي خوانساري، احمد. جامع المدارك في شرح مختصر النافع. قم: اسماعيليان. چاپ دوم، ۱۴۰۵ق.
نگهدار، فريدون. آناتومي استخوان و مفاصل. تهران: نور دانش. چاپ پنجم، ۱۳۹۰.

Poublon RM. Verwoerd CD. Verwoerd-Verhoef HL. Anatomy of the upper lateral cartilages in the human newborn. Rhinology, 1990, Mar28,1, 41-5. PMID: 2336524.

Alcaraz N. Lawson W. Trauma of the nose and nasoethmoid complex in children and adolescents. Facial Plast Surg Clin North Am. 1999, 7, 175-84.

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3199823>.

www.verywellhealth.com/nasal-bone-anatomy-4588034

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3199823>.

academic.oup.com/asj/article/35/3/242/201155

entokey.com/pediatric-rhinology-developmental-aspects-and-surgery

www.verywellhealth.com/nasal-bone-anatomy-4588034.